

riješen; što je danas samo probljesak iz kaosa, bit će za cio naš narod jutro jednoga novoga dana, i doista nove epohe.

“Književna republika”, juni 1924.

POSLIJE LIKVIDACIJE OD 27. MARTA

I.

Da će on sebe likvidirati kao republikanca, to je bio vodeći motiv sviju naših članaka o njemu. Da će on tu likvidaciju provesti sa takovim jedinstveno naglim *salto mortale*, i na tako smjelo neodgovoran i kukavno sraman način, kako je on to po svom sinovcu Pavlu učinio 27. marta, time je zadivio i nas koji smo oduvijek znali da on iza svoje republikanske rokade sakriva kralja, da su skokovi iz skrajnosti u skrajnost njegova politička logika, i da veličina njegove fraze stoji u obratnom razmjeru s veličinom djela.

27. mart, taj dan nas podsjeća na sentencu koju je svojevremeno u usta historičara Račkoga, dakle čovjeka koji je sigurno bio kompetentan, stavio sam g. Radić: kad hrvatska historija ne bi bila žalosna, bila bi sramotna. Već davno međutim prije 27. marta 1925. nije ta historija bila tako žalosna i sramotna kao poslije toga dana; *žalosnom i sramotnom ju je sad opet, proslavivši time sigurno i njezin hiljadugodišnji jubilej, učinio sam veliki naš tribun, Stjepan Radić.*

1848, 1871, 1905, 1917. do danas, to su, kako to razjasnih u prikazu triju naših generacija poslije iliraca, crni vrhovi one žalosti i sramote, kad su te generacije našu historiju znale prikloniti samo reakciji u Evropi, zagazivši u reakciju samu! U 1905, godini osnutka svoje partije, sudjelovao je kao najreakcionarniji S. Radić, i činilo nam se da je tu svoju žalosnu ulogu dovršio 1918. Otada je on sa svojim republikanizmom počeo da u našu historiju unosi znakove njene katarze. Kruna tog prednjačenja, a ujedno i najdublje jamstvo te katarze, bio je

lanjski njegov izlazak na arenu evropske ljevice, ulazak njegov u Seljačku internacionalu. Usprkos svih negativnih strana tog čina – u prvom redu te da je S. Radić i dalje negirao boljševizam kao metod i infamno nastavio da napada komuniste kod nas – po prvi puta se tu tragikomedija hrvatske historije dovinula maksimuma svoje dodanašnje mogućnosti da sa sebe skinu stare žigove svoje reakcionarne žalosti i sramote. Pozitiv je postajao velik naročito u isporođenju s godinom 1848. – tamo hrvatski narod aktivno na strani evropske reakcije kao grobar slobode, ovdje na strani evropske revolucije, kao pionir ne samo svog nego i evropejskog, a specijalno balkanskog progressa.

Tako je to izgledalo i sve se je to stro-poštalo jednim mahom, takoreći bez prijelaza, na jednu Pepelnicu koja je ove godine za hrvatski narod, a s ovim i za sve potlačene narodnosti u Jugoslaviji, bila na 27. marta. Još nam je u ušima zujala grmljavina S. Radića protiv monarhije i korupcije, a za republiku, samoodređenje naroda i vladu radnika i seljaka; još smo svi bili pod utiskom ciničnog nasilja koje su proveli radikali Obznanom i nečuvenom tiranijom u izborima nad hrvatskim narodom, još smo dosluhivali prosvjede i uvjerenja radićevaca o nepriznavanju tih izbora – a došao je dan i, privolom, pa sigurno i inicijativom S. Radića, od sve te grmljavine, od sviju tih prosvjeda i uvjerenja ostao je samo pepelnički poklek pred vladom velikosrpske reakcije! Poklek tako nizak i tako potrbuški da je s njime naš Englez S. Radić priznao i monarhiju balkanskoga tipa, i Vidovdanski ustav, i najposlije – ne priznao, nego porekao – svoj ulazak u Seljačku internacionalu! I kako je sramotno počelo, tako se sramotno stvar i nastavlja. Hrvatska historija postala je *chronique scandaleuse*. Dan za danom, i skandal se niže za skandalom. Vicepredsjednik Pavao Radić marljivo antišambrira, moljaka Pašića za aboliciju ujakova procesa, HSS (SHS) lakomo nudi stranci korupcionista svoj ulazak u vladu, njihovi predstavnici piju i nazdravljaju se u Prpićevoj palači sa šefovima radikalske korupcije koji su im, mjesto sami pod sudom, došli da sude. I uza sve to, poslije svega toga, S. Radiću je situacija *izvorsna!*

Mnogo, nečuvveno mnogo i za Stjepana Radića! A razlozi te potpuno naglavu postavljene logike, istine i dostojanstva?

Poslije tolikih analiza u kojima smo obrazložili našu skepsu u S. Radića, nas ovdje ne zanimaju toliko razlozi sami po sebi koliko veličina odgovornosti koju S. Radić nosi lično za svoju likvidatorsku i izdajničku taktiku kapitulacije od 27. marta.

Počam od Londona do Beograda i Zagreba, tog čovjeka je fatalno, ne bez njegove volje, zagrlila buržoazija, i vukla ga, gotovo sva, na uzmak. To je, hoteći ga sa sobom samom dovesti do sporazuma, činila srpska demokratska opoziciona buržoazija, to je još više, otriježnjena režimskim udarom i goneći ga u sporazum s radikalima, učinila "naročita strana" hrvatskog kapitala. To je, najposlije, S. Radić doživio i od svojih najstarijih drugova u vlastitoj stranci! Sve je te grupe bolo u oči pristajanje S. Radića uz Seljačku internacionalu, sve su se još više upele da ga zajedno s odmakom od te Internacionale odmaknu i od republikanizma. I, što je komično ali i razumljivo, on to nije učinio tada – za vlade opozicije – kada je to, barem u relaciji, politički moglo da bude pametnije, nego je to učinio tada kad je to bilo najgluplje, najnečasnije i najmanje politički; pod vladom i pritiskom krajnje reakcije, režima PP.

Dovoljan je bio jedan režimski udar, sigurno ne veći od onih kojima su bili i jesu izloženi razni pokreti drugdje i kod nas, i toliko razvikan svjetionik HRSS, podbočivši se na takove skrajnosti kao što je to buržoaski blok u Beogradu i Seljačka internacionala u Moskvi, taj svjetionik je pomrčao, predavši se na milost i nemilost talasima reakcije. Poslije najvećih svjetala – lane ujesen, ljetos u proljeće – najveći mrak!

Da možda u situaciji potražimo neke male olakotne okolnosti? Nama se čini vanredno važno da se S. Radić poslije izbora, usprkos svojih uglavnom sačuvanih pozicija – a i tu je rezultat kojemu se on nadao podbacio – sa cijelom svojom strankom našao pred situacijom da i te pozicije izgubi jednim prostim režimskim poništenjem njegovih parlamentarnih mandata. Jedva se poslije duge rezistencije i bojkota proguravši do neke aktivnije politike svojim polaskom u parlamenat, S.

Radić se našao *pred alternativom, da se ili vrati na stari svoj metod bojkota i pacifističke rezistencije, ili da tu rezistenciju aktivizira, orijentirajući je na dugu i upornu revolucionarnu borbu*. Mi ne vidimo razloga da bi prvo, što se tiče narodnih masa, bilo nemoguće, jer ma kako da je te mase S. Radić, naročito u posljednje vrijeme, počeo da orijentiše za sporazum, ne vjerujemo da bi te mase, da bi jedan cijeli narod bio tako malo otporan i bojao se žrtvi te bi bio sklon na sporazum po svaku cijenu, bilo to i pod kundakom. Što se pak tiče revolucionarne borbe, tu stvar postaje mnogo problematičnija i stari naši prigovori dižu se opet: revolucionarnu borbu, ko i s kime?

Sa seljaštvom koje je, kako to već naglasismo, za samostalnu revolucionarnu borbu najmanje podesno? Ili sa seljaštvom ili buržoazijom? U našim prilikama, gdje, ko nekad u Rusiji, stojimo pred zadaćom borbe s našim caristima, nesumnjivo je i buržoazija, barem jednim dijelom, u stanju da igra zamašno naprednu ulogu, i mi je, dok je tako, imamo samo da pomažemo. No mi tu ni minutu ne smijemo gubiti iz vida da ta uloga, baš radi danas očividnije opasnosti od strane proletarijata u svjetskome mjerilu uopće – koju je pred njom, kako rekosmo, otvorio i S. Radić svojim pristankom uz Seljačku internacionalu – nosi u sebi stalnu opasnost da postane kontrarevolucionarna. To se, kako smo već to istakli još i za opozicionu našu buržoaziju, i pokazalo. Jedini dosljedan i korisni saveznik u dugoj i upornoj borbi za samoodređenje nacionalno i klasno bio bi S. Radiću proletarijat, no taj mu kod nas uslijed svoje slabosti i razbijenosti ne bi mogao na dugo vrijeme realno mnogo pomoći – osim moralno, da bi ga korigirao na dosljednost. A osim toga, od tog proletarijata se S. Radić još i poslije svog ulaska u Seljačku internacionalu otklanjao kao od tobožnjih – provokatera.

Poslije tako u krajnji čas još jedanput odbačenog revolucionarnog metoda, S. Radić je ostao samo pred jednom dilemom: povrat na staru pacifističku rezistentnu taktiku van parlamenta ili... Ne recimo još, ostanimo još časak kod ove! Mi već izrazismo svoju vjeru da bi narodne mase bile i na to spremne, pa vjerujemo čak da bi i jedan dio buržoazije – ako ne i sva,

opoziciona – u tome S. Radiću pomagao. Naročito tu mislimo onaj dio koji se poslije 27. marta pokazao nezadovoljan s prevelikim bezuslovnim uzmakom S. Radića pred PP; to su slovenački klerikalci i grupa Hrvatske zajednice. Osobito ova posljednja.

I baš to, da se čak i buržoazija, ma i samo jednim dijelom, pokazala protivnom onakovom paničnom povlačenju S. Radića od 27. marta, svjedoči najbolje da, pogotovo za jednog političara koji je narod proglašavao suverenom, nije situacija ni po svojim spoljašnjim momentima stajala tako da bi apsolutno nužno bilo poći u Sedan u kakav je svojim poklekom pred centralizmom i monarhijom pošao tada S. Radić. Na alternativni: *vratiti se na stari metod rezistencije ili kapitulirati, na toj alternativni riješiti se za posljednje bilo bi po situaciji za jednog političara koji je demokraciju odozdo proglasio svojom svetinjom, nužno samo onda ako bi ta situacija pokazala da to traži sam narod, same narodne mase!* Tu bi tada bila jedino olakotna okolnost!

A gdje se je to pokazalo? *Koji su forumi, i uži, a pogotovo najširi, forumi bivše HRSS vijećali i unaprijed zaključili akt od 27. marta?* Tu je *clou* sviju razloga i sve odgovornosti za 27. mart, i da ga potpuno osvijetlimo, mi se barem malo moramo zadržati na odnosu u kojem su spram te partije, a preko nje i gotovo cijelog hrvatskog naroda, stajali njeno vodstvo i zapravo vođa vodstva, S. Radić.

II.

To je bio nesumnjivo odnos čovjeka koji je individualno odskakao od svoje okoline i koji je sljepačko povjerenje te uže i šire okoline svjesno i nesvjesno iskorišćavao oduvijek za svoju diktaturu u partiji. Partija, to je bio on! Samo tako je moglo doći do toga, *u jednoj demokratski uređenoj partiji nečuvenog slučaja*, da je S. Radić lično, bez ikakovog konkretnog opunoćenja od vodstva, a kamoli, *što je bilo apsolutno nužno, od masa*, partiju stavio pred historijski tako sudbonosan čin ka-

kav je bio to da ju je preveo u Seljačku internacionalu. I samo tako je moglo doći do toga da ju je zaskočio nekoliko mjeseci kasnije, *ne zasuvši ni Glavni odbor, ne konzultiravši mase, ne obavijestivši unaprijed o onome što će u njegovo ime meritorno reći njegov sinovac Pavle, ni sam svoj tada potpuno sakupljen parlamentarni klub!*

Gdje je tu demokracija? To je tipično feudalna kabinetska politika, na kakovu se već malo usuđuje i sama buržoazija! I poslije toga, nemamo li mi pravo da razloge i odgovornost za 27. mart tražimo prije svega u ličnostima, *i između ličnosti, u S. Radiću?*

Neki su spoljašni situacioni momenti, koje smo tu ukratko naveli, bili ma kako teški za nastavak nove borbe za stari program; neka je sa svojom taktikom sporazuma makar s kime, pa bilo to i s radikalima, S. Radić odavna već – što također treba reći – inklinirao na kapitulaciju svog programa, to je ipak onaj momenat kad je PP zgomilao svu svoju nasilničku reakciju da prisili jedan progresivan nacionalni i socijalni pokret na uzmak, *bio baš po taj pokret najnepodesniji da se taj uzmak provede, provesti ga tada bilo je upravo apsolutno nedopustivo!* Tu je trebalo, ako ne aktivno, ono u prvi mah bar pasivno, podnijeti sve žrtve, tu je trebalo misliti na to da *popustiti tada znači dati za sada i za buduće reakciji pravo na reakciju, i ne samo sadanjem nego i svim budućim pokretima hrvatskoga naroda oduzeti prestiž ozbiljnosti i solidnosti* – tu je, ukratko, trebao vođa koji bi *na sebi*, veličinom hrabrosti i žrtve, dao primjer i pokazao veličinu ideje i pokreta.

Takav vođa nije bio S. Radić. Propagandistički tip, dovevši propagandom svoju stvar do maksimuma, on je zatajio kad ju je trebalo provesti u akciju. Svojim postupkom on je vrlo brzo potvrdio samo to da je bio kolos na glinenim nogama. Ustvari, taj kolos, kolosalnim izgledajući među patuljcima, s kojima se okružio, bio je i sam patuljak, patuljak hrabrosti i požrtvovanja, jer za čim je uopće išao njegov Sedan od 27. marta?

Napoleončeto je protiv volje bio zarobljen u Sedanu, je li tako protiv volje bio zatvoren S. Radić? Sámó njegovo skrivanje u palači na Zrinjvcu miriše po očajnoj lakoumnosti – no

zar ne i po jednoj proračunanosti? Danas se može reći, što smo još dugo prije njegovog uapšenja mnogi znali u Zagrebu, da se on u svojoj palači skrivao *sa znanjem zagrebačke policije*. Policija ga je tamo tolerirala dok nije dobila protivni nalog. U posljednji čas, zavukavši se u svoju famoznu rupu, on je, izgleda, htio da izbjegne uapšenje, i cijelo uapšenje bilo je slučajno. No da je uopće on dopustio i najdalje mogućnosti tog slučaja, da se na vrijeme nije sklonuo na sigurnije mjesto, ne izaziva li to sumnju da mu se – u iluziji da će biti pušten poslije izbora kad postigne imunitet – koliko neprijatno toliko i dobrodošlim činilo da ga uapse? Zašto?

Teško je izreći, jer sve je to što ćemo reći hipoteza, no ona nam se čini užasno vjerojatnom. To je, da je S. Radić, našavši se u političkom ćorsokaku, bio *sit borbe*, i, nesposoban da je privede nekom izlazu, u zatvoru vidio mogućnost da uopće iz nje ispane i tako pred narodom zbaci sa sebe za sve daljnje *odgovornost*. Odnosno, ukoliko bi tu još nosio, pred narodom tako da za sebe stvori *najpodesniju situaciju za uzmak za kojim je, razuvjeren u uspjeh, zamoren opozicijom, već dugo žudio sam!* U političkom labirintu Radićeva mozga, zar je tako isključen i taj sakriven kutić lukavstva?

Pa da i nije tako, onda još uvijek nesumnjivo stoji druga jedna stvar u vezi s tim zatvorom, a od momenta kad je postalo opasno da se taj tvrdokornim i na sve zakone pljunuvšim postupanjem režima oduži u godine: to je, da je sa svojim uzmakom S. Radić pošto-poto htio umaknuti robiji.

G. Radić nikad sigurno nije bio pribićevićanski tip da bi se plašio zatvora, no iako kasno, vrijeme njegovog *Sturm i Dranga* je, čini se, prošlo. Kroz ove posljednje godine on je prestajao da bude politička partija iz potleušice u Međašnoj ulici, omogućio se i novčano, skrasio se prijatno i pretenciozno ko suveren u palači na Zrinjvcu. I ostario je kraj svega toga, i još više mu je oslabio vid. Želja pak za aktivnošću i politička taština bila je u njemu još prejaka a da bi mu se htjelo te na dugo vrijeme ispadne iz politike – naočigled svega toga, zar ne postaje jasnije da se on, nikad “doktrinarac”, volio radije elastično da svine, uzmakne, i tako u prvom redu spasi – sebe?

Nije bio pribićevićjanski tip, a ipak je tom svojom historijom u vrijeme hrvatske veleizdajničke parnice na još gori način ponovio svog, od 27. marta faktično pobijedivši rivala, S. Pribićevića, iz vremena srpske Veleizdajničke parnice. Tada, odnosno nešto poslije, taj se naime, zaplašen zatvorima drugih (a i njegovo je izručenje bilo traženo) okanio srpske iredente koju je, makar mu se ta riječ ne sviđa, groteskno ipak dotada vodio, i naglavce se bacio u smradan kanal oportunitizma spram Pešte, pa najposlije, pred sam rat, i Beča!

Je li međutim samo strah natjerao S. Radića na pad naglavce pred Beogradom? Šta je s onim tvrdnjama koje je svojevremeno iznesla zagrebačka “Radnička borba”, a koje nitko još nije porekao, da su naime neke zagrebačke banke – “R. b.” ih spominje – tražile od vodstva HRSS da plati dug učinjen kupnjom takozvanog “Seljačkog doma”, a zapravo predsjedničke rezidence g. Radića na Zrinjvcu? (Osim toga, kolaju vijesti, i mi ih tu samo notiramo, da se Pavle Radić neobično vrzma okolo radikala da od Narodne banke dobije višemilijunski zajam za seljačke zadruge.) Šta je seljacima u današnje vrijeme trebao tako skupi dom, to zna sigurno samo S. Radić, no “R. b.” je ustvrdila, i mi vjerujemo, da je S. Radić, koji je, kako je poznato, spomenuti Dom odlučio isplatiti dnevnicama poslanika, kapitulirao i zato da spase mandate, s mandatima i dnevnicama, s dnevnicama i svoj familijarni interes – palaću na Zrinjvcu!

Tako se dogodilo da je, slično kao što je u toj palači režim uhvatio S. Radića, uhvatio u njoj i cijelo vodstvo HRSS, jer, koliko danas znamo, nitko od ovih protiv te cijele spekulacije i kapitulacije nije ni pisnuo!

Politika straha i interesa, politika prodaje programa za ličnu slobodu S. Radića i ličnu komociju ostalih vođa, to je neposredni razlog da se hrvatski narod, nepitan i nezatražen za mišljenje, preko noći najednom našao pred tako sramnom i smiješnom dužnošću da je još jučer bio smatran i nazivao se republikancem, a danas ga se ima smatrati i sam se ima nazivati monarhistom.

Hoće li naš narod, hoće li seljaštvo i radništvo, koje se, republikansko i bez Stjepana Radića, a zavedeno njegovim velikolijepnim obećanjima, okupilo oko njega, progutati, ne pitajući se kuda to vodi, tu gorku pilulu, po kojoj se, ko čudotvornim nekim eliksirom, ima da metamorfozira unatrag, otkud je, većinom, i došlo, u monarhizam?

Mi ćemo, ukratko, pokušati da naznačimo kuda to vodi, osvjetlivši to pitanje prije svega u vezi sa značenjem koje smo svojevremeno S. Radiću pronašli u našoj historiji.

III.

Tamo smo u njegovoj borbi protiv srpske hegemonije, oličene prije svega u monarhiji, a za samoodređenje hrvatskog naroda u republici, vidjeli ne toliko hrvatsku ekskluzivnost koja bi bezuslovno išla za separacijom koliko baš sintetičan jedan poriv za izmirivanjem Hrvata i ostalih srodnih narodnosti u Jugoslaviji na bazi ravnopravnosti i demokracije u njihovoj federaciji. Rekli smo da on time s hrvatske strane na progresivan način pokušava dovršiti integralnu našu nacionalnu revoluciju koja je parcijelno kod Srba počela s Karađorđem a kod Hrvata s ilircima, a koja je u svom dovršenju, baš u vrijeme kad je padom Austrije mogla da se dovrši, bila zapela sa srpske strane, njihovom hegemonijom i reakcijom. Pokušaj rješavanja našeg integralnog nacionalnog problema i, zatim, osposobljenje Hrvatske i Jugoslavije za daljnje njene socijalne zadaće kod sebe i na Balkanu, to je ono s čime smo S. Radića doveli kao nekog nastavljača u vezu i sa Svetozarom Markovićem koji je u svoje vrijeme, također s vidom na ostale jugoslavenske narodnosti i na cijeli Balkan, htio to u parcijelnom okviru Srbije.

No mi smo odmah primijetili vjerojatnost da dovršenje naše nacionalne revolucije stoji u vezi s počimanjem proleter-ske, i u tome smo pogledu kod S. Radića vidjeli već spram Svetozara Markovića manjak; dok je taj bio socijalista i revolucioner, ne radeći na terenu buržoazije, S. Radić je kao protivnik

revolucije i socijalizma najviše još balansirao između proletarijata i buržoazije, sa svom se svojom međuklasnom seljačkom politikom nalazeći na terenu posljednje. Poradi toga smo i istakli svoje uvjerenje da je S. Radić nesposoban da provede socijalnu republiku radništva i seljaštva i ostvari maksimalan program njihovog oslobođenja, iz čega je odmah proizašla i sumnja da bi on mogao da dovrši i našu nacionalnu revoluciju i riješi na zadovoljstvo jugoslavenskih, poimence hrvatskog naroda naš nacionalni problem. Najviše još što smo mu po njegovom balansu i eklekticismu dopustili jeste da bi on sa svojom srednjom seljačkom linijom mogao da i Jugoslaviju dovede na srednju liniju između sviju nacionalnih suprotnosti, na liniju između reakcije i revolucije, na liniju režima buržoaske demokratije.

Još razmatrajući tako, i pišući zaključni članak – u junu prošle godine – S. Radić bio je već u Moskvi, i slao je već hvalospjeve o sovjetskoj vladi, i već se na horizontu vidio njegov ulazak u Seljačku internacionalu. Pa ipak, mi to sve tada nismo uzeli u obzir, poznavajući njegovu nepostojanost i razloge zašto on iz tog ulaska neće moći da povuče dublje pouke i s tim poukama promijeniti politiku. No da ih je povukao i da je svoju politiku promijenio i istrajao pri tome, on bi, iako bi se morao odreći bržega uspjeha, poslije korekture od 1918. proveo korekturu još osnovniju, sagradio bi svoju politiku na čvrstim temeljima, kako je to prvi kod nas počeo da udara Svetozar Marković, a nastavila današnja naša proleterska ljevica.

Ovako, na žalostan se način odvrnuvši od Seljačke internacionale, a s ovom i od sovjetske Rusije, on je, na naročito veselje g. Koste Timotijevića kao retora, u relaciji spram Svetozara Markovića pokazao samo pašićevsku i radikalsku *relaciju renegacije*, renegacije potpune, i spram sviju izdaja u srpskoj i hrvatskoj historiji besprimjerne. Kakovo mu poslije toga pripada mjesto i značenje u historiji? Historija je tu, nova epoha njena istom pred nama, započeo joj je tek prvi čin, ko može da predvidi ostale?

Da li je to uopće bila samo taktika, dakle nešto prolazno, ili kapitulacija, dakle nešto definitivno, ja mislim da je riješeno

ne samo time što je u politici Radićevoj stalno bila imanentna, kako smo je mi tu skoro nazvali, taktika kapitulacije, nego i time da je tom svojom taktikom kapitulacije 27. marta S. Radić svoju politiku doveo u sklad sa svojom današnjom realnom snagom i unutarnjim instinktima, odgojem pa i uvjerenjem. I gotovo se sasvim nemoguće čini da bi se on iz toga sklada, kad se jedanput na nj prorvao, još ikad dao pomaći nekud natrag u republikanski recidiv, nekud natrag u opasnost da opet dobije po glavi. I najveće su, doduše, nemogućnosti moguće za S. Radića, no ipak je nevjerojatno da je njegov obrat samo jedna velika balkanska politička prevara, sredstvo posuđeno od Pašića da se nadmudri Pašića, i poslije opet proglasi republikancem koji se republikanizma odrekao samo pod silom. Moguće bi to bilo samo onako na riječi, iz demagogije pred narodom, *faktično pak je s njegovim republikanizmom sigurno završeno definitivno.*

U takom položaju, gledanom iz današnjeg momenta, šta je moguće? S. Radić je u centar svoje politike metnuo takozvani sporazum. Za taj sporazum stoje pred njime *dvije mogućnosti*: ili da akciju za nj nastavi u opoziciji s ostalim blokom, ili da ga pokuša ostvariti s radikalima, ušavši s njima u vladu. Svi znamo, znamo i razloge koji S. Radića guraju da sebi omogući baš to posljednje. Pašić je međutim prihvatio Pribičevićevo gledište po kome su Hrvati tretirani kao pokvarena i raskajana djeca koja istom imaju da pokažu da li su se popravila. Po tom gledištu, strahovito potvrđivanom od samog S. Radića, Pašić odgađa svaku, ustvari neugodnu, parlamentarno nepotrebnu diobu vlasti s radićevcima. Odgađa, da S. Radića i njegove prisili i ucijeni na što veće ustupke. Tek kad to poluči, što će izvjesno i polučiti, primit će ih eventualno u vladu. No ta vlada, pogotovo ako bi u njoj, što još uvijek nije isključeno, ostao Pribičević, ta vlada šta bi značila ne samo za Hrvatsku nego i za Jugoslaviju? Osim nekih poboljšica u upravi, za Hrvatsku valjda samoodređenje naroda? Za Jugoslaviju, i time opet za Hrvatsku, možda režim demokracije?

Prije nego bi došlo do toga, radikali su učvrstili svoju vlast na fundamentu od najreakcionarnijih zakona. Zar će ih se iko

valjda odreći za volju S. Radića? Tome su ti zakoni, kao Zakon o državi, premda je baš njime dobio po glavi, dobrim dijelom u interesu i sami! I nije li upravo djetinjasto misliti da bi se glavni nosioci srpske hegemonije, radikali, odrekli te hegemonije? Ispod svega "sporazuma" ostala bi ta i dalje! "Sporazum", to je meka koju bi prihvatili, i vjerojatno će je konačno prihvatiti, radikali, da odmah s njome zavedu samog S. Radića, uvuku njegove ljude u vladu, prinukaju ih na sve reakcije, kompromituju ih što temeljitije, i potom ih odbace, ili, ako oni sami izauđu, puste ih kompromitovane, s razbitim fundamentom u narodu. Smrskati u radićevcima već ionako pokolebani (i nama nedovoljni) hrvatski front i nastaviti svoj režim dalje s još mekanijim, kroz to vrijeme razmekšanim elementima, to je, po cijeloj prošlosti sudeći, i budućnost za kojom idu radikali! Pa da im i samima vlast izmakne, i da poslije svega toga dođe kombinacija radićevaca i vlade opozicionog bloka, oni su svoje učinili, vaspitali su, takoreći, te bivše republikance za konstruktivan rad u monarhiji, navratili ih sasvim u kolotečnu reakcionarnog oportunističkog; čemu se od takovih ljudi možemo nadati i u vladi opet jednog buržoasko-monarhističkog bloka? To mi pitamo i za slučaj da S. Radić, uopće odbit od radikala, ne uđe u sporazum i vladu s radikalima, nego svoju sporazumašku politiku nastavi u opoziciji sve tamo do jednog dalekog još sigurno momenta, kad bi se, u opoziciji položivši svoju maturu za oportunizam spram monarhije, zajedno s blokom popeo na vlast.

U jednom i u drugom slučaju: u opoziciji ili na vlasti, na vlasti s radikalima ili blokom, stvar se mijenja utoliko: u prvom slučaju predstavlja potpuno ulaženje u reakciju, u drugom jednu izvjesnu malu demokraciju, umanjenu spram one koju smo mu nekad proricali za toliko koliko se, od republikanizma na priznanje monarhije prešavši, umanjio i njegov program. Razlika je to, uostalom, još uvijek dosta velika da, za drugi slučaj, ne umanjimo i mi sve njegovo progresivno značenje u budućnosti na ništa, no šta bi u tom slučaju značila i ta demokracija?

Čak i obadva ta slučaja, reakcija ili demokracija, mogu rezultirati izvjesno izmirenje naroda s narodom, no zar i potpuno njihovo nacionalno zadovoljenje, zar možda samoodređenje hrvatskoga naroda i ostalih potlačenih narodnosti? Svaki taj sporazum je u *prvom redu sporazum između buržoazije*, politika eksploatacije i profita, politika kabinetska i iza kulisa. I razlika je samo u gradaciji kojom je u tim slučajevima S. Radić sebi zatvorio sve mogućnosti da bude nosilac dovršenja naše integralne nacionalne revolucije na temelju ravnopravnosti i demokracije odozdo. O nekom većem osposobljavanju Jugoslavije za daljnje socijalne zadaće, pa još manje o oživotvorenju “čovječanske pravde” i socijalnom oslobođenju seljaštva i radništva ispod kapitalizma, koje bi on proveo, nećemo više ni da govorimo!

Likvidiravši sebe kao republikanca, on je likvidirao sa svime onime što ga je u historiji činilo krupnim reformatorom i misionarom progressa za cijelu Jugoslaviju i Balkan. To je sad novi Jelačić koji je – poput onoga što je nekad, na početku našeg narodnog pokreta, taj pokret predao bečkoj reakciji a s njome i reakciji u Evropi – danas isto tako, na koncu tog pokreta, taj pokret predao beogradskoj reakciji, i opet tako reakciji u Evropi! *Historija se Hrvatske zaokružila, vrativši se u drugim prilikama opet na svoju 1848*, zar da se i narod naš dade povući u taj crni i kobni krug, krug svoje bijede i nazatka, krug koji ga u bližoj ili daljoj budućnosti može zavrtložiti u otvorenu borbu protiv evropske i ruske revolucije?

Glavno što je potrebno poslije toga kako se S. Radić likvidirao sam, jeste da njega i radićevštinu likvidira i narod.

To je sve bila jedna lažna i nesolidna demagogija i romantika, jedan šarolik, protivurječan ekleticizam, udešen prema prilikama i potrebi za što veći broj pristaša. To je sve bio jedan heterogeni mozaik koji je bio svuda i nigdje, krhak i slab da bi mogao biti teren za dugu i mučnu borbu i da bi se na njemu mogla sagraditi zgrada koja bi doista bila Slobodni dom seljaka i radnika. To je sve bio jedan naivni, nepredvidljivi, brbljivi zaskok na brzi uspjeh, zapravo neuspjeh! Vrijeme te romantike je prošlo, i to je sreća u nesreći da je prošlo. Od tipa kao

što je S. Radić nikad kake pomoći; na iluzijama i na laži se ne gradi budućnost i oslobođenje narodno! Tu treba sad realnosti pogledati u oči. Realnosti drukčije nego što joj je, podlegnuvši joj i spustivši glavu, učinio S. Radić; realnosti tako da se ostane protiv onoga što u toj realnosti postoji kao režim politički i društveni, i da se prema tome zna da je za pobjedu potrebno organizovati pokret potpuno ispočetka, na solidnijim i trajnijim osnovama, trajnijima jer je sigurno da uspjeh nije bliz i borba da će biti mučna!

Ima li u toj zemlji, u kojoj se od nekog vremena prokleta čini da se sve naprednije i bolje u njoj nalazi u likvidaciji, ima li u njoj, ima li u radništvu i seljaštvu i u ovome priklonjenoj inteligenciji energija koje će se skupiti (Front radnika i seljaka, a ne Hrvatski front!) da počnu to veliko djelo rehabilitacije, progresivne revizije svega i konačne renesanse?

S njima je još sve moguće, bez njih mi idemo u bezizglednu dugu noć, svijetlu i veselu samo za bakhante pljačke i nasilja, laži i nazatka.

“Književna republika”, juli 1925.

Stjepan Radić i republika, 1925.